

MA'ASI 2016

Ko ha ngaahi faingata'a'ia 'e ala hoko ki ho'o noo

Kakano/Fakahokohoko

1.	Ko e fatongia 'o e kautaha noó	2
2.	'Oku fiu feinga'i ke lava 'a e totongi fakafoki?	3
3.	Ko e hā e ngaahi me'a 'e ala hoko kapau 'e 'ikai lava 'a e tā fakafoki? Totongi makehe 'i he 'ene tōmui (default fees) pea mo e totongi tupu tautea	3 3
4.	Ko ha tokoni 'i ha faingatāmaki fakapa'anga Fakahā ke 'ilo 'e he kautaha noó Fakahū ha tohi kole koe'uhi ko e faingata'a'ia fakapa'anga Ko e hā e ngaahi liliu 'e ala fai ha felotoi ki ai? Ko hono 'aonga 'o e tohi kole Ko e 'uuni me'a eni 'e lava ai ke fai ha'o tohi kole. Founga ke fai'aki 'a e tohi kole 'E lava ke 'eke'i atu ha totongi ki he ngaahi liliu 'e fakahoko Kapau 'e 'ikai ke tali 'a ho'o kole tokoni koe'uhi ko ha faingata'a'ia fakapa'anga	4 4 4 5 5 5 6 7 8
5.	Ko e fa'ao fakalao Ko e hā 'a e fa'ao fakalao? Ko e fē 'a e taimi 'e lava ai ke fa'ao fakalao ha'o koloa? Ko e hā 'a e ngaahi koloa 'e lava ke fa'ao fakalao? 'Ilo 'a ho'o ngaahi totonu Fakafoki tau'atāina 'o e koloa Ko e hā 'a e me'a 'oku hoko 'i he 'osi 'a e fa'ao fakalao? Ko hono fakatau atu 'o e koloa	8 8 10 10 11 13 13 14
6.	Ko e tō'onga ta'efaka'atu'i 'a e kautaha noó	14
7.	Ko e hā e ngaahi me'a te ke ala fai kapau 'oku hoko ha faingata'a'ia 'a ho'o noó?	15

Ko e fakahinohino ni ko e faka'osinga ia 'o e tohi fakahinohino na'e konga 3 ke fakamatala'i ai 'a e 'uuni me'a kotoa pe 'oku totonu ke ke 'ilo kapau 'oku ke nō pa'anga. Ko e ngaahi tohi fakahinohino eni 'oku 'oatu ai ha fale'i ki ho'o ngaahi totonu pea mo e ngaahi me'a 'oku tonu ke ke 'ilo ki ai:

- kimu'a pea ke toki fakamo'oni hingoa ki ha nō
- lolotonga 'a ho'o noó, pea
- ka 'i ai ha ngaahi faingata'a'ia mo ho'o noó.

Ko e lao Credit Contracts and Consumer Finance Act 2003 (CCCF Act) 'oku tokoni ke malu'i koe 'i ho'o nō pa'anga ke fai'aki ha'o ngāue taautaha pe ko ha ngaahi me'a 'i 'api. 'Oku fokotu'utu'u atu 'i he lao CCCF Act 'a e ngaahi tu'utu'uni ke muimui ki ai 'a e kautaha 'oku ke nō pa'anga mei ai.

'Oku 'uhinga 'a e ngaahi tu'utu'uni ko 'eni kapau 'e 'i ai ha ngaahi faingata'a'ia 'e hoko lolotonga 'a ho'o noó, kuo pau ke fai eni 'e he kautaha nō pa'angá:

- ke nau fai fakapotopoto 'a honau fatongia he taimi kotoa pē, pea 'i he founga faka'apa'apa mo faka'atu'i
- ke nau tokanga'i ha fakahū atu ha kole makatu'unga 'i ha faingata'a'ia hono tā fakafoki 'a e noó
- ke nau muimui he ngaahi tu'utu'uni pau 'o kapau 'e fa'ao fakalao 'a e koloa na'e malu'i 'aki e noó
- ke 'oua na'a nau fai ha tō'onga fakamālohi.

1. Ko e fatongia 'o e kautaha noó

Kuo pau ke muimui 'a e kautaha noó ki he ngaahi '**fatongia 'o e kautaha noó** 'lolotonga 'a e fakahoko 'a ho'o noó.

'I ha hoko ha faingata'a'ia 'i ho'o noó, ko e fatongia mahu'inga taha 'o e kautaha noó kuo pau ke nau:

- fai honau fatongia 'i ha founga **totonu mo fakapotopoto**
- 'oatu e ngaahi fakamatala 'oku **mahino, nounou mo tonu**
- tokoni atu ke ke lava 'o **fakakaukau'i lelei mo fakapotopoto** 'a ho'o noó mo ha ngaahi liliu 'e lava ke fai ki ai
- fakapapau'i ko e aleapau '**oku 'ikai ke fakamalohi'i** pea ke 'oua na'a ta'efaka'atu'i 'a ho'o mou ngaahi alea 'e fai.

Kapau 'e hoko ha ngaahi faingata'a'ia 'i ho'o noó, 'oku totonu ke fai ha fakamanatu ki he kautaha noó 'e koe pe ko e tokotaha 'oku ne fale'i koé, ke nau manatu'i 'a honau ngaahi fatongia fakalao. 'Oku toe fakaikiiki atu 'a e fakamatala ki he ngaahi fatongia 'o e kautaha noó 'i he Responsible Lending Code, 'oku 'i he uepisaite ni www.consumeraffairs.govt.nz.

2. 'Oku fiu feinga'i ke lava 'a e totongi fakafoki?

Kapau 'oku ke faingata'a'ia 'i hono tā fakafoki 'a ho'o noó, 'oku totonu ke kumi fakavave ha tokoni. 'Oku 2 'a e me'a te ke ala fai:

- Fakahā ki he kautaha noó he vave tahá ke vakai'i pe te nau tali ke liliu 'a e ngaahi felotoi he aleapau ke tokoni atu 'o hangē ko hano fakalōloa atu 'a e taimi ke tā fakafoki ai, pe ko hono fakasi'is'i 'a e pa'anga ke totongi 'i ha ki'i taimi nounou.
- Pea kapau 'e lava, 'oku 'i ai 'a e founa ke ke kole ai ke fai ha tohi kole ki he kautaha noó 'o makatu'unga he faingata'a'ia fakapa'anga – vakai hifo ki lalo.

'I he taimi lahi 'oku matu'aki mahu'inga ke ma'u ha tokoni mei ha tokotaha fale'i he ngaahi me'a fakapa'anga (budget advisor). 'E tokoni atu 'a e tokotaha ni, ke fakamahino kiate koe 'a e ngaahi me'a te ke ala fai pea mo ha fetu'utaki ki he kautaha noó. 'E 'ikai lava foki ke fakamalohi'i 'a e kautaha noó ke liliu 'enau tu'utu'uni, ka 'i he taimi lahi, 'e sai ange kiate kinautolu ke tokoni atu ke lava 'a hono tā fakafoki.

3. Ko e hā e ngaahi me'a 'e ala hoko kapau 'e 'ikai lava 'a e tā fakafoki?

'E makatu'unga ia mei he ngaahi tu'utu'uni 'o ho'o aleapau noó. 'I he sio 'a e kautaha noó, ko e me'a mahu'inga taha ko ho'o lava 'o totongi 'a e pa'anga na'e fai ki ai 'a e felotoi 'i he taimi na'e totonu ke fai ai – pea 'e 'i ai 'a e ngaahi nunu'a mamafa 'o kapau 'e 'ikai te ke lava 'o fai ia.

Ko e ngaahi me'a 'e ala hoko ka 'ikai ke ke fakahoko ha fo'i totongi fakafoki 'oku kau ai 'a e:

- 'eke'i ke ke toe totongi ha pa'anga makehe (default fees) pea mo e/pe ko e totongi tupu tautea
- fa'ao fakalao 'a e koloa na'e malu'i'aki 'a e noó (vakai ki hono fakamatala'i atu ia 'i lalo).
- 'eke'i ke totongi 'a e noó ki he tokotaha kulanitua (guarantor)
- 'ave koe 'e he kautaha noó ki he Fakamaau'angá.

Ko e ongo 'uhinga 'e 2 fakamuimui 'oku 'ikai ke fakaikiiki atu ia heni – vakai ki he 'emau uepisaiti ki hono fakaikiiki.

Kapau 'e 'ave koe 'e he kautaha noó ki he Fakamaau'angá, 'oku tonu ke ke kumi tokoni mei ha fakafofonga lao pe ko e Community Law Centre 'i he vave tahá.

Totongi makehe 'i he 'ene tōmui (default fees) pea mo e totongi tupu tautea

Ka 'iloange kuo 'ikai lava ha ngaahi fo'i totongi fakafoki, 'e lava ke toe lahi ange ai 'a e pa'anga ke totongi – 'o toe tñaki hifo ia he toenga 'o e pa'anga na'e te'eki ai ke totongi. Ko hono lahi, 'e makatu'unga ia 'i he tu'utu'uni na'e fai ai 'a e aleapau noó:

- 'e lava ke toe 'eke'i atu ha totongi tautea makehe (default fees)
- 'e lava ke toe hiki'i hake 'a e totongi tupu (default interest rates)

'Oku toki lava pe ke 'eke'i 'e he kautaha noó 'a e **totongi tautea (default fees)** ke tãpuni 'aki 'a e ngaahi fakamole na'e tupu mei he 'ikai te ke fai 'a e totongi.

Ko e **hiki hake 'o e totongi tupu tautea (default interest rates)** 'oku 'eke'i ia 'o kapau 'e 'ikai fai ha totongi fakafoki pe kuo fakalaka hake 'a ho'o noó he fika ne fai ki ai 'a e aleá. 'Oku 'i ai foki 'a e ngata'anga 'o hono lahi 'o e hiki 'o ha totongi tupu tautea (default interest) pehē ni. 'Oku toki lava pe ia ke 'eke'i lolotonga 'a e tōmui 'o ho'o tā fakafoki pea ke fika'i pe mei he lahi 'o e pa'anga na'e te'eki ai ke totongi pe ko e lahi 'o e pa'anga na'e laka hake (over-limit payments) **ka 'oku ikai** ke fika'i ia mei he fakakātoa 'o e sino'i pa'anga 'o e noó.

'OKU FAKATĀTĀ 'AKI ENI

Ko e anga eni 'o hono 'eke'i ha totongi tupu tautea (default interest) 'i ha nō na'e fakahoko hili 'a e 'aho 6 'o Sune 2015

Na'a ke fai ha aleapau ke nō ha \$5,000 he 'aho 7 'o Sune 2015. Na'e 'ikai te ke tā fakafoki 'a e \$100 na'e totonu ke fai ia he 'aho 21 'o Sune 2015. 'E ngofua ke 'eke'i 'e he kautaha noó ha totongi tupu tautea 'o e \$100 na'e 'ikai te ke totongi 'i hono taimi totonú, pea ke fai pe ia lolotonga 'a e kei tōmui 'a e tā fakafokí.

Kapau leva 'e fiema'u 'e he kautaha noó ia ke ta'ofi mo totongi fakafoki kotoa 'a 'enau pa'anga na'a ke noó'i (calls up), 'e fiema'u ke ke totongi kotoa 'a e toenga 'o e \$5,000 na'e toe ke ta.

'E 'ikai ngofua ke 'eke'i 'e he kautaha noó ha totongi tupu tautea (default interest) 'i he toenga 'o sino'i pa'anga na'e noo'i, ka te nau lava pe ke 'eke'i 'a e totongi tupu fakata'u na'e fuofua fai'aki 'a e aleapaú.

Fakapapau'i 'oku ke lau 'a e tohi aleapau ke ke 'ilo 'a e ngaahi totongi makehe 'e 'eke'i kapau 'e hoko ha fehālaaki.

Kapau 'oku ke pehē 'oku fu'u ta'efaka'atu'i 'a e totongi makehe pe totongi tupu tautea 'oku 'eke'i, pea ke fakahā ia ki ha'o tokotaha fale'i fakapa'anga, lāunga'i mai kia kimautolu pe ko ho'o 'alu ki he Disputes Tribunal (vakai hifo ki lalo).

Kapau 'oku ke fiu feinga'i ke malava 'a hono tā fakafoki 'a e noó, fetu'utaki ke fai ha femahino'aki 'i he vave taha mo e kautaha noó pe ko hao tokotaha fale'i he ngaahi me'a fakapa'anga pea ke fai eni KIMU'A ia 'i ha hoko ha tōmui pe 'ikai lava ha fo'i totongi fakafoki.

4. Ko ha tokoni 'i ha faingatāmaki fakapa'anga

Ka 'iloange 'oku fu'u faingata'a ke tā fakafoki 'a e noó, 'e lava ke ke kole tokoni mei he kautaha noó. Pea 'e toe fakapotopoto foki ke ke fakahā ki hao fale'i fakapa'anga ke fai ha'a ne fale'i ma'au.

Fakahā ke 'ilo 'e he kautaha noó

'I he taimi lahi 'e tali lelei 'e he kautaha noó ke nau tokoni'i kinautolu 'oku faingata'a'ia koe'uhi kae lava ke nau faka'osi lelei 'a hono tā fakafoki e noó.

'Oku fiema'u 'e he laó ke fakapotopoto mo faka'atu'i 'a e tō'onga 'a e kautaha noó 'i ha hoko ha faingata'a'ia. Kapau 'oku ke fiu feinga ke lava 'a e tā fakafoki, fakahā leva ki he kautaha noó kei taimi ke vakai'i na'a lava ha ngaahi liliu te mou felotoi ki ai ke tokoni'i koe.

Fakahū ha tohi kole koe'uhi ko e faingata'a'ia fakapa'anga

'E lava ke fai ha'o tohi kole ki he kautaha noó 'o 'eke pe 'e lava ke fai ha liliu ki ho'o aleapaú ke tokoni ki ha'o faingata'a'ia 'i hono tā fakafoki.

Ko e hā e ngaahi liliu 'e ala fai ha felotoi ki ai?

'E ala tali 'e he kautaha noó ke mo felotoi ke liliu e ngaahi tu'utu'uni 'i he aleapaú ke:

- fakalōloa atu 'a e taimi ke tā fakafoki ai pea ke holoki hifo 'a e lahi 'o e tā fakafoki takitaha, pe
- toloi atu 'a e tā fakafokí ke toki fai 'amui ange (payment holiday), pe
- fakalōloa 'a e taimi ke fai ai 'a e tā fakafokí pea mo ki'í toloi atu 'a hono fai 'a e tā fakafokí.

Ko hono 'aonga 'o e tohi kole

Kapau 'e tali ke ke lava 'o fai ha tohi kole tupu mei ha faingata'a'ia, 'oku 'i ai 'a hono ngaahi 'aonga kiate koe 'i hano fakahoa atu ki ha'o feinga alea pē pea mo e kautaha noó:

- 'Oku tu'utu'uni ke fai 'e he kautaha noó ha'anau lau ki ho'o tohi kolé 'i ha vaha'a taimi kuo 'osi vaha'i pau 'o 'ikai ngofua ke nau tuku ta'efai ha ngāue ki ai (vakai ki he tu'utu'uni fekau'aki mo e vaha'a taimi ko 'eni kuo pau ke muimui ki ai 'a ho'o kautaha noó, 'oku ha atu 'i lalo).
- 'E lava foki ke 'oua 'e tali 'e he kautaha noó 'a e kole ke fai ha liliu ki he aleapaú, ka kuo pau ke nau tohi 'o fakahā atu 'a e 'uhinga na'e 'ikai tali ai. Kuo pau ke nau fakahā atu 'e lava ke ke kole ki he Fakamaau'anga ke nau vakai'í 'a 'enau tu'utu'uni.
- Kapau 'e 'ikai ke nau tali ke liliu 'a e aleapaú, pe 'ikai ke tali mai 'a ho'o tohi kolé, 'oku 'i ai 'a ho'o totonu ke ke kole ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu (Disputes Tribunal) pe ko ha Fakamaau'anga pe ke nau liliu'í 'a e aleapaú. Kapau 'e 'ikai ke nau tali 'a ho'o tohi kolé, 'e ala hoko eni ko 'enau talangata'a ki he ngaahi fatongia na'e totonu ke nau faí.

Kapau 'e fai ha liliu ki he aleapaú, ko e ngaahi fakangaloku fakataimi eni 'oku tukuatu ke tokoni ia ke ke feinga'í ai ke toe hoko atu 'a hono tā fakafoki. Ka ke fakatokanga'í ange mu'a, 'e lava ke toe fakalahi ange ai 'a e pa'anga 'e fiema'u ke ke totongi fakafoki ('i hono fakalōloa atu 'a e taimi ke fai ai 'a e noó pe ko e toe tu'olahi ange ai 'a e ngaahi totongi fakafoki ke fai).

Ko e 'uuni me'a eni 'e lava ai ke fai ha'o tohi kole.

'E lava ke ke fai ha tohi kole koe'uhi ko ha faingata'a'ia fakapa'anga 'o kapau 'e hoko kotoa 'a e ngaahi me'a 'e 3 ko 'eni:

- Na'e hoko ha fakatamaki fakatu'upakē mo ta'e'amanekina 'o hangē ko ha:
 - puke
 - lavea
 - mole 'a e ngāue
 - motuhia pe takitahama'ana 'i he fāmili ('o kau ai ha mate 'o e hoa)

pea

- 'i he hoko 'a e fakatamaki ni, na'e 'ikai lava ai ke tā fakafoki 'a e noó

pea

- 'oku ke tui mo'oni 'e lava ke fai 'a ho fatongia fekau'aki mo e noó 'o kapau 'e liliu 'a e aleapaú 'o:
 - fakalōloa atu 'a e taimi 'o e noó pea holoki hifo 'a e totongi 'oku fiema'u ke fai hono taimi, pe
 - toloi fakataimi 'a e tā fakafoki, pe
 - fakalōloa atu 'a e taimi ke 'osi ki ai 'a e noó pea toe toloi fakataimi atu 'a hono tā.

'Oku mahu'inga 'a e taimi ke fakahū ai 'a ho'o tohi kole he 'oku nounou 'a e taimi ke lava ai 'o fai ha kole pehē 'o kapau 'e tōmui 'a hono fai e tā fakafoki.

‘E ‘ikai lava ke fai ha tohi kole pehē ni ‘o kapau ‘oku:

- ‘osi tōmui ‘a e tā fakafoki ‘aki ha māhina ‘e 2 pe toe loloa ange, pe
- na‘e ‘osi laka hake he tu‘o 4 hokohoko ‘a e tōmui ‘a ho‘o tā fakafoki mei he ‘aho na‘e totonu ke fai ai, pe
- na‘e ‘osi ha uike ‘e 2 pe loloa atu, hili ‘a hono ma‘u ha tohi fakatokanga ‘e fa‘ao fakalao (repossess) ‘a e koloa pe ko ha fakatokanga ‘i he lao Property Act.

Kaekehe kapau na‘e hoko ha taha ‘o e ongo me‘a ni kiate koe pea na‘a ke feinga‘i ‘o kakato ‘a e tā fakafoki, ‘e lava leva ke ke toki fakahū ha‘o tohi kole he taimi ko iá.

‘Oku ngofua ke ke toe fai ha tohi kole pehē ni ‘o ngāue‘aki ‘a e ‘uhinga tatau ‘i loto ‘i he māhina ‘e 4, tukukehe kapau ‘e tali pe ia ‘e he kautaha noó.

Founga ke fai‘aki ‘a e tohi kole

Ko ha tohi kole faingata‘a‘ia fakapa‘anga kuo pau ke:

- fai‘aki ia ha tohi
- ke ‘ave ki he kautaha noó
- fakamatala‘i ‘a e ‘uhinga ‘o e faingata‘a‘ia fakatu‘upakē pea mo e ngaahi faingata‘a ‘oku hoko ‘o ‘ikai lava ai ‘a e tā fakafokí
- fakamatala‘i ‘a e ngaahi liliu ‘oku ke fiema‘u ke fai ki he aleapaú kae lava ai ke toe to‘o ngofua kiate koe.

‘E ‘ikai lava ke liliu ‘a e aleapaú kae‘oua kuo loto ki ai ‘a e kautaha noó, ko ia ai kuo pau ke kei fai pe ‘a e totongi noó lolotonga ‘a hono fakakaukau‘i ‘e he kautahá ‘a e kole.

‘E ‘ikai ngofua ke ngāue ‘a e kautaha noó ia ke fa‘ao fakalao ‘a ho‘o koloá ‘o kapau kuo ke ‘osi fai ‘a e tohi kolé pea na‘e te‘eki ai ke nau fakahā atu pe ‘e tali pe ‘ikai. Tukukehe kapau ‘oku pehē ‘e he kautaha noó ia ‘oku ngali tu‘u fakatu‘utāmaki (at risk) ‘a e koloá (vakai ki he tapafā he peesi 10 ki hono ‘uhinga ‘o e lea “at risk”). ‘I ha hoko ha me‘a pehē ni, ‘e lava ke fa‘ao fakalao ‘e he kautaha noó ‘a e koloa na‘e fai‘aki ‘a e malu‘i noó, (vakai ki he peesi 9 ke mahino ‘a e ‘uhinga ‘o e ‘security’ pea mo e ‘security interest’) ka ‘e ‘ikai ngofua ke nau toe fai ha me‘a ki he koloa ko iá ‘o hangē ko hano fakatau atu kae‘oua kuo nau tali ‘a ho‘o tohí.

‘E toki ngofua pe ke ke kole‘i ke fai ha liliu ‘a ia:

- ‘oku ‘ikai toe laka hake ‘i he ‘uhinga faka‘atu‘i ‘okú ke pehē ‘e fiema‘u ke toe lava lelei ai ‘a hono tā fakafoki ‘a ho‘o noó,
- ‘oku sai mo fakafiemālie kiate koe mo e kautaha noó foki.

‘E lava ke ke kole ke fua ‘e he kautaha malu‘i (insurance) ha tokoni pehē ma‘au?

‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi kautaha nō te nau fiema‘u pe tu‘utu‘uni atu ke ke fakatau ha malu‘i (payment protection insurance) koe‘uhi ke fai ‘e he kautaha malu‘i ‘a hono tā fakafoki ‘o e noó ‘o kapau ‘e hoko ha faingata‘a‘ia pehē. Vakai‘i na‘a ‘oku ‘i ai ha malu‘i pehē ni ma‘au. Kapau ‘oku ‘i ai hao malu‘i pehē, pea ‘oku tonu ke fai ‘a e kole tokoni koe‘uhi ko e faingata‘a‘ia, pea kei fakahū pe ha ‘eke‘i ‘o e kautaha malu‘i telia na‘a ‘ikai ke tali ia ‘e he kautaha malu‘i ke nau totongi.

Kapau 'e hoko ha fakatamaki fakatu'upakē 'o 'ikai lava ai ke tā fakafoki 'a e noó, 'e ala lava ke tali ha'o kole ke fai ha tokoni'i koe. Fetu'utaki fakavavevave mo e kautaha noó.

'E lava ke 'eke'i atu ha totongi ki he ngaahi liliu 'e fakahoko

'Oku 'ikai ngofua ke 'eke'i 'e he kautaha noó ha totongi ki he 'enau fakakaukau'i 'a ho'o tohi kole tokoni pehē ni. Ka 'okapau 'e tali 'a ho'o kolé pea liliu 'a e noó, 'e lava ke 'eke'i 'e he kautaha noó ha totongi ki he 'enau fakahoko 'a e ngaahi liliu ki ho'o noó kapau:

- 'oku fakamahino'i ia 'i he tohi aleapau noó.
- 'oku faka'atu'i 'a hono lahi – pea ke 'oua na'a laka hake ia 'i he mahu'inga 'o e fakamole ki hono fai e ngaahi liliu ki he aleapau noó.

'Oku tapu ke liliu'i 'e he kautaha noó 'a e tu'unga 'o e totongi tupú lolotonga 'a ho'o fai e kole tokoni.

'Oku tonu ke ke manatu'i 'e tokoni atu 'a e ngaahi liliu 'e fakahokó 'i ha ki'i taimi nounou pe, kā 'e ala iku ia ke toe lahi ange ai 'a e fakakātoa 'o e pa'anga te ke tā fakafoki.

Ko e fatongia 'o e kautaha noó pea mo e taimi ke nau fakakaukau'i ai ha kole tokoni 'i ha faingata'a'ia fakapa'anga

Kuo pau ke fai 'e he kautaha noó 'a e ngaahi me'a ni 'i he 'enau ma'u ha tohi kole makatu'unga 'i ha faingata'a'ia fakapa'anga:

Ke nau tohi atu 'o fakamahino kuo nau 'osi ma'u 'a ho'o tohi kole kimu'a pea 'osi ha 'aho ngāue 'e **5** mei he 'aho na'a nau ma'u ai 'a ho'o tohi ko ia.

Ko ha'a nau tohi atu 'o kole ha ngaahi fakamatata ke makatu'unga ai 'a 'enau fakakaukau'i 'a ho'o tohi kole tokoni kimu'a pea 'osi ha 'aho ngāue 'e **10** mei he 'enau ma'u 'a ho'o tohi kole.

Kapau 'e 'ikai ke fiema'u 'e he kautaha noó ha fakamatata meia te koe, kuo pau ke nau tohi 'o fakahā atu pe 'oku nau tali 'a ho'o kole pe 'ikai kimu'a pea 'osi 'a e 'aho ngāue 'e **20** mei hono ma'u 'o ho'o tohi kole

Kapau 'e 'ikai loto 'a e kautaha noó ke fai ha liliu, kuo pau ke nau fakahā atu 'a hono 'uhinga fakataha mo hono fakanounou'i mahino atu 'a ho'o ngaahi totonu ke ke kole ki he Fakamaau'anga ke nau liliu 'a e aleapau.

Kapau te nau tali 'a ho'o kole ke liliu 'a e aleapau, kuo pau ke fakahā atu 'e he kautaha noó 'a e ngaahi liliu kotoa ko ia kimu'a pea toki fakahoko.

Kapau 'e toe fiema'u 'e he kautaha noó ha fakamatata meia koe, kuo pau ke nau tali atu 'a e kole ke mahino pe 'oku nau loto ki he liliu 'oku ke fiema'u pe ko e fē pē 'a e taimi 'oku loloa ange 'i he ngaahi founga ko 'eni:

ha 'aho ngāue 'e **20** hili 'a 'enau fakahā atu 'oku nau toe fiema'u ha fakamatata meia koe,

pe

ha 'aho ngāue 'e **10** hili 'a hono ma'u 'o e ngaahi fakamatata na'a nau kole atu ki ai.

Ko e kole tokoni makatu'unga 'i he faingata'a'ia fakapa'anga pea mo e totongi tupu. 'Oku tapu ke hiki 'e he kautaha noó 'a e totongi tupú 'o kapau 'e fai hano liliu 'o e aleapau koe'uhi ko ha faingata'a'ia fakapa'anga.

Kapau 'e 'ikai ke tali 'a ho'o kole tokoni koe'uhi ko ha faingata'a'ia fakapa'anga

Kapau 'e 'ikai ke tali ke liliu 'a ho'o noó, kuopau ke nau tohi 'o fakahā atu 'a hono 'uhingá. Manatu'i 'e 'ikai lava ke fakamalohi'i 'a e kautaha noó ke nau tali 'a ho'o kolé ka kuopau ke nau fakakaukau'i ia 'i he vaha'a taimi kuo 'osi tu'utu'uni fakalao ke fai ai.

Kapau 'e 'ikai ke tali 'a ho'o kolé, 'e lava ke ke lāunga ki he fai'anga fakatonutonu (Dispute Resolution Service) 'a e kautaha noó. Ko e feitu'u ke fai ki ai 'a e fetu'utaki ki he fai'anga fakatonutónú, na'e tonu ke 'oatu ia kiate koe 'i he taimi na'a ke fakamo'oni ai 'i he aleapau noó. 'E lava ke ke kole ki he Fakamaau'anga pe ko ha Fai'anga Fakatonutonu (Disputes Tribunal) ke nau liliu 'a e aleapaú. 'Oku totonu ke ke fakahā eni ki ha fale'i fakapa'anga (budget adviser) pe fetu'utaki ki he Community Law Centre kapau 'oku pehē te ke fai e ngaahi me'a ni.

'E tapu ke feinga 'a e kautaha noó ke fa'ao fakalao 'a e koloa na'e malu'i 'aki 'a e noó lolotonga 'a hono kei fakakaukau'i pe 'e tali ho'o kole makatu'unga 'i he faingata'a'ia fakapa'angá. 'Oku toki ngofua pe ke nau fai eni 'o kapau 'e hā mai 'oku ala hoko ha fakatu'utāmaki ia ki he koloa (at risk). (vakai ki he fo'i tapafā he peesi 10 ki hono faka'uhingá). Kapau 'e ala hoko ha fakatu'utāmaki ki he koloa na'e malu'i 'aki 'a e noó, 'e lava ke feinga 'a e kautaha noó ke fa'ao fakalao.

5. Ko e fa'ao fakalao

Ko e hā 'a e fa'ao fakalao?

'I ho'o fuofua aleapau ke fai 'a e noó, na'e 'osi mahino pe ai na'a ke tali lelei ke 'ave 'e he kautahá 'a e koloa na'e malu'i 'aki 'a e noó 'o fakatau atu pea ke ngāue'aki 'a e silini ko iá ia ke tā 'aki 'a e noó. Ko e totonu 'a e kautaha ke nau fai eni 'oku ui ia ko e **malu'i 'enua totonu ki he koloa** 'oku 'a'au (vakai ki he fakamatala 'i lalo). Ko hono 'ave 'a ho'o koloá ke fakatau atu ke tā fakafoki 'aki 'a ho'o noó 'oku ui ia ko e **fa'ao fakalao pe 'repossession'**.

Kimu'a pea ke toki fakamo'oni hingoa 'i he aleapaú, na'e totonu ke talaatu 'e he kautaha noó kiate koe 'a e koloa 'oku malu'i 'aki 'a e noó pea ke fakamahino atu 'e lava ke fa'ao fakalao ia. Kapau na'e 'ikai ke nau fai eni pea 'oku nau fiema'u ke fa'ao fakalao 'a ho'o koloa, 'oku tonu ke ke fetu'utaki he vave tahá ki hao fale'i fakapa'anga pe ko e loea 'i he Community Law Centre.

Ko e hā 'a e 'security interest' pe ko ha malu'i 'o ha totonu 'a ha taha kehe ki ho'o koloa?

'Oku 'uhinga eni ke nau lava ai 'o 'ave 'a e koloá 'o fakatau atu 'o kapau 'e 'ikai te ke lava ke tā fakafoki 'a e noó pe 'i ha'o maumau'i 'a e aleapau noó. 'O hangē ko eni, te ke nō ke fakatau ha me'alele pea te nau malu'i 'aki 'a e nō ko iá 'a e me'alele 'oku ke kei feinga'i ke 'osi hono totongi. Kapau 'e 'ikai te ke tā fakafoki, 'e lava 'a e kautaha noó ke nau puke ho'o me'alelé 'o fakatau atu (tukukehe kapau te ke totongi fakavave 'a e pa'anga na'e te'eki ai ke totongi fakataha mo ha ngaahi totongi tautea pea mo e totongi tupu tautea).

Kaekehe, 'e **'ikai ngofua** ke 'i ai ha'anau totonu ke nau malu'i 'aki – pe ke fa'ao fakalao – 'a e ngaahi fa'ahinga naunau fale 'e ni'ihii pea mo ha ngaahi pepa (documents) matu'aki mahu'inga. 'Oku kau heni 'a e:

- mohe'anga mo e kafu
- me'angāue ngaohi kai kau ai mo e sitou
- naunau fakafaito'o
- hiita 'oku lava ke to'o 'o 'ave (portable heaters)
- misini fō
- 'aisi fakamokomoko.

Ko e Ngaahi Pepa/Tohi 'e 'ikai ngofua ke malu'i 'aki ha koloa ke lava ai 'o fa'ao fakalao 'oku kau ki ai 'a e:

- pepa fefolau'aki
- pepa pe tohi ke fakamo'oni'i 'aki pe ko hai koe
- kaati mei he pangikē.

Tukukehe kapau na'a ke fai 'a e noó ke fakatau'aki 'a e ngaahi koloa ko iá. 'O hangē ko eni, kapau na'a ke noó'i ha silini ke fakatau'aki ha mohe'anga, 'e lava ke malu'i'aki 'a e noó 'a e mohe'anga ko ia. Pea 'e lava ai ke fa'ao fakalao 'a e mohe'angá kapau 'e 'ikai te ke tā fakafoki 'a e noó.

Neongo 'oku 'i ai 'a e totonu 'a e kautaha noó ke nau hu ki ho 'api nofo'anga 'o fa'ao fakalao ha'o koloa, ka 'oku 'i ai 'a e tu'utu'uni ke nau muimui ki ai. Ko e fakanounou'i pe eni 'o e ngaahi tu'utu'uni ko iá.

'E 'ikai ngata pe 'i he fiema'u ke muimui 'a e kautaha noó ki he ngaahi tu'utu'uni ko eni, kuo pau ke nau fai ia 'i he founga fakapotopoto mo faitotonu foki.

'Oku 'oatu 'a e fakahinohino kakato ange ki he fa'ao fakalao 'i ha'o lau 'a e lau'itohi [Fakahinohino ki he Fa'ao Fakalao/Repossession Guidelines](#).

Ko e fē ‘a e taimi ‘e lava ai ke fa’ao fakalao ha’o koloa?

‘Oku toki ngofua ke kamata ‘a hono fa’ao fakalao ‘a ho’o koloa ‘e he kautaha noó ‘o kapau:

- ‘oku ‘i ai ha’a ne **‘totonu fakalao** (vakai ki he fakahinohino ‘i he tapafā ‘i he peesi 9) ki he koloa ko ia **pea**
- ‘oku fakahā mahino ‘a e koloa ko iá ‘i he aleapau **pea**
- ‘oku tōmui ‘a ho’o tā fakafoki pea ko e koloá ni ‘oku **‘i he tu’unga fakatu’utāmaki (at risk)** (vakai ki lalo).

Ko e fē ‘a e taimi ‘oku pehē ai ‘oku ‘i he tu’unga fakatu’utāmaki (at risk) ‘a e koloa?

‘Oku ‘i he ‘tu’unga fakatu’utāmaki’ ‘a ho’o koloá kapau ‘e mahalo’i ‘e he kautaha noó ‘e hoko ha me’a ki ai ‘o hangē ko hano faka’auha, maumau’i, fakatau atu, fufuu’i pe pulia.

‘O pehē ni: ‘Oku malu’i ‘aki ‘a ho’o noó ‘a ho’o me’alele – pea ‘oku te’eki ai ke ‘osi hono totongi – pea ‘oku ‘i ai ‘enau totonu ke nau fa’ao fakalao ia. Kuo ke fakakaukau ke fakatau atu ‘a e me’alelé pea ‘ikai te ke fuofua tala ke ‘ilo ‘e he kautaha noó, pea ke tu’uaki atu ke fakatau he ‘initaneti. ‘E lava ke pehē leva ‘e he kautaha noó ia ‘oku tu’u ‘i he tu’unga fakatu’utāmaki ‘a e me’alelé. ‘E lava leva ke nau fa’ao fakavave ‘a ho’o me’alele ‘o ‘ikai ke nau tatali ke ‘osi ‘a e fakatokanga ‘aho ‘e 15, ‘o hangē ko ia ‘oku ha ‘i he lao.

Ko e hā ‘a e ngaahi koloa ‘e lava ke fa’ao fakalao?

Ko e koloa pe ‘e lava ke nau fa’ao fakalao ‘a ia **‘oku ‘osi tohi’i ‘papau mo mahino’** ‘i he aleapau ‘a ia ko e koloa ke malu’i’aki ‘a e noó.

Ko e ‘papau mo mahino’ ‘oku ‘uhinga ia ke ‘osi fakamatala’i papau ‘aupito mo fakamahino taautaha koe’uhi ke ‘ilongofua – ‘o ‘oua ‘e fakamatala’i ‘o ‘ikai ke mahino lelei. Ko ia ai kapau ‘oku fakamatala’i ha television ‘oku malu’i ‘aki ha nō ko e “TV” pe ko e “TV ‘inisi 40”, ‘e ‘ikai fe’unga ia mo e fiema’u ‘a e tu’utu’uni ko’eni. Ko e fakamatala papau ‘oku fiema’u ia ke pehē ni: “TV ‘inisi 40 Sony Bravia HD TV model @800B pea mo e me’a lomi (remote)”. ‘E ‘ikai hoko ha fekihiaki he koloa ‘e fa’ao fakalao ‘o kapau ‘e fakamatala’i ke mahino ‘aupito ‘a e koloa ko ia.

Kapau ‘oku ke hoha’a ‘i ha fa’ao fakalao ‘e hoko, vakai lelei ki ho’o aleapau ke ‘ilo mei ai ‘a e koloa ‘e lava ke nau fa’ao. Manatu’i kapau ‘e fai ha fa’ao fakalao, ‘oku ngofua pe ke nau ‘ave ‘a e koloa ko ia na’e hiki’i pe ‘asi he aleapau.

‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi koloa ia mo e tohi/pepa ‘oku ‘ikai ngofua ke ngāue’aki ‘i ha malu’i nō pe ko hano fa’ao fakalao.

‘Ilo ‘a ho‘o ngaahi totonu

‘Oku ‘i ai pe ‘a ho‘o ngaahi totonu neongo ‘a e fai ‘o ha fa‘ao fakalao.

Ngaahi tō‘onga ‘a e kautaha noo

‘Oku fiema‘u ‘a e kautaha noó pe ko ha‘a nau fakafofonga (hangē ko ha faka‘uli ‘o ha loli taulani ‘oku ne fa‘ao fakalao ‘a ho‘o me‘alele), ke nau anga faka‘apa‘apa mo tō‘onga faka‘atu‘i kiate koe mo ho‘o koloa, lolotonga ‘a e fa‘ao fakalao, ‘o kau ai mo hono vakai‘i:

- ke ‘oua na‘a maumau ‘a ho‘o koloa lolotonga hono fa‘ao fakalao
- ke tauhi malu ‘a e koloa na‘e fa‘ao
- ke nau fai he founa faka‘atu‘i ‘a ‘enau totonu ke hu ki ho nofo‘anga.

Fakatokanga fekau‘aki mo e fa‘ao fakalao

Kuo pau ke ‘oatu ‘e he kautaha noó ha tohi fakatokanga pea mo ha ‘aho ‘e 15 ‘o ‘oua na‘a toe si‘i hifo ai, ‘oku ‘amanaki ke nau fa‘ao fakalao ‘a e koloa. ‘Oku ui ia ko e **repossession warning notice pe ko e tohi fakatokanga**.

Kuo pau ke ha atu ‘i he tohi fakatokanga ‘a e ngaahi me‘a kuo pau ke ke ‘ilo fekau‘aki mo e fa‘ao fakalao ‘o kau ai ‘a e koloa ke fa‘ao, ko hono ‘uhinga, pea mo e ngaahi me‘a ke ke fai ke ta‘ofi‘aki ‘a e fai ha fa‘ao (‘o hangē ko hono totongi ‘a e pa‘anga na‘e te‘eki ai ke totongi pe ko hono malu‘i (insure) ‘a e koloa ‘o fakatatau ki he fiema‘u ‘a e aleapau noó).

Ko e taimi pe ‘oku ngofua ai ke fa‘ao fakalao tā‘e ‘oatu ha fakatokanga, kapau ‘oku tui ‘a e kautaha noó ia ‘oku ‘i he tu‘unga fakatu‘utāmaki (at risk) ‘a e koloa. ‘E lava ke fai fakavave ‘e he kautaha nō ha me‘a kapau ko ia (vakai ki he tapafā ‘i ‘olungá)

‘Oku ‘ikai ngofua ke fa‘ao fakalao ho‘o koloa tukukehe kapau na‘e ‘ikai ke ke muimui ki ho ngaahi fatongia ‘i he aleapau ‘i he taimi na‘e fakahā atu ‘i he tohi fakatokanga, pe ‘i ha ‘osi ‘a e ‘aho ‘e 15 na‘e ‘osi tukuatu.

Ko e tohi fakatokanga fa‘ao fakalao kotoa pe ‘e ‘osi ‘a hono mafai ‘i he ‘aho ‘e 60 hili ‘a ho‘o ma‘u, pea ka ‘osi ‘a e taimi ko ia ‘oku te‘eki ai ke nau fakahoko ‘a e fa‘ao, ‘e fiema‘u ke toe ‘oatu ha tohi fakatokanga fo‘ou kapau ‘oku nau kei loto ke fa‘ao fakalao ‘a e koloa. ‘E lava ke toe tāmaki atu ‘o fakalōloa‘i ‘a e ‘aho ‘e 60 ‘o kapau na‘e fakahū ha‘o tohi kole tokoni makatu‘unga ‘i ha‘o faingata‘a‘ia fakapa‘anga hili ‘a hono ‘oatu ‘o e tohi fakatokanga.

Fiema‘u ke laiseni

Ko e kautaha noó pea mo honau kau fakafofonga kuo pau ke laiseni pe ‘i ai ha‘a nau tohi fakamo‘oni (certified). Kapau ‘oku ‘ikai, ‘e ‘ikai ngofua ke nau hu ki ho nofo‘anga ke nau sio pe fa‘ao ‘a e koloa. ‘Eke‘i ke ke sio ‘i he laiseni pe ko e tohi fakamo‘oni (certificate) ‘a ha taha ‘oku ‘alu atu ke fa‘ao fakalao ‘a ho‘o koloa pe ko ha‘a ne hu ki ho nofo‘anga ke fai ia.

‘Ikai ke fai ha fa‘ao fakalao lolotonga ‘a hono fakakaukau‘i ‘a e tohi kole tokoni ‘i he faingata‘a‘ia fakapa‘anga

Kapau kuo ke ‘osi ‘oatu ha‘o kole tokoni koe‘uhi ko e faingata‘a‘ia fakapa‘anga, ‘e ‘ikai ngofua ke fai ‘e he kautaha nō ha fa‘ao kae‘oua kuo fakamahino ‘a e tali ki he kole tokoni. Tukukehe kapau ‘oku pehē ‘e he kautaha noó ia ‘oku tu‘u ‘i he tu‘unga fakatu‘utāmaki ‘a e koloa (vakai ki he tapafā ‘i he peesi 10).

Taimi ke nau lava ai 'o hu ki ho nofo'anga

'E toki ngofua ke hu 'a e kautaha nō ki ho nofo'anga (kau ai 'a e tau'anga kā pe ko e hu'anga (driveway) ki ho 'api 'i he vaha'a 'o e 6 pongipongi ki he 9 efiafi, Monite ki he Tokonaki, pea kuo pau ke nau mavahe he 9 efiafi. 'Oku tapu ke nau hu atu he 'aho Sapate pe 'aho mālōlō fakapule'anga. Ko ia 'a e **taimi 'oku fakangofua** ke fai ai 'a e hu.

'E lava ke fai ha hu 'i ha taimi kehe ka 'oku 'i ai 'a e ngaahi tu'utu'uni ke fai 'e he kautaha noó 'i ha'a ne feinga ke mo felotoi ki ai:

- Kapau 'e feinga 'a e kautaha noó ke mo felotoi ke lava 'o hu atu ki ho nofo'anga **'i tu'a** 'i he taimi 'oku fakangofua, kuo pau ke fuofua feinga atu 'a e kautaha noó **'i he vaha'a** 6 pongipongi mo e 9 efiafi Monite ki he Tokonaki.
- 'Oku toki ngofua pe ke fai atu ha kole ke ngofua ha hu atu 'i ha taimi kehe 'o kapau kuo 'osi tōmui ha fo'i ta fakafoki.

Hu fakamālohi ki ho nofo'anga

'Oku totonu ke feinga 'a e kautaha noó ke fai 'a e fa'ao fakalao lolotonga 'a ho'o 'i 'api. Kapau 'e 'ikai te ke 'i 'api 'e lava ke nau hu ki ho nofo'anga kapau 'oku 'i ai ha'a nau totonu ke fai ia 'i he aleapau. 'Oku totonu ke nau ngāue'aki 'a e founa hu 'e si'isi'i ai ha maumau pea ke nau fakapapau'i 'e 'ikai tuku fakaava 'a e nofo'anga. Kapau 'oku 'ikai te ke 'i 'api, kuo pau ke nau tuku atu ha tohi 'o fakahā atu ai 'a e 'uhinga na'a nau hu ai ki ho nofo'anga, 'aho na'a nau hu atu ai pea mo ha lisi 'o e koloa na'a nau 'ave.

Ko e ngaahi fakamatala 'oku tonu ke 'oatu kiate koe

Kuo pau ke 'oatu 'e he kautaha noó ha ngaahi lau'itohi fakamatala 'i he 'enau fuofua hu atu ki ho nofo'anga:

- ko e tatau 'o e tohi fakatokanga 'e fa'ao fakalao 'a e koloa ('e 'ikai ke 'oatu eni kapau ko e fa'ao tupu mei he 'enau pehē 'oku tu'u 'i he tu'unga fakatu'utāmaki 'a e koloa – vakai ki he peesi 10).
- Ko e tatau 'o e aleapau noó.
- Tatau 'o e laiseni pe tohi fakamo'oni 'a e kautaha noó.
- Kapau 'oku fai 'a e fa'ao fakalao 'e ha fakafofonga 'o e kautaha, 'e fiema'u ke fakahā atu ha fakamo'oni'i kuo 'osi fakamafai'i ia ke ne fai 'a e fa'ao fakalao.
- Ko e lau'itohi 'oku 'asi ai 'a e tu'asila 'o e nofo'anga, 'aho ke fai ai 'a e hu, pea mo e lisi 'o e koloa ke 'ave.
- Ko e lau'itohi fakamatala'i 'a ho'o ngaahi totonu hili 'a hono 'ave 'a e koloa pea mo ho'o totonu ke lāunga'i kapau na'e 'ikai ke tonu 'a e tō'onga 'a e kautaha.
- Tatau 'o ho'o tali ke fai 'a e fa'ao 'o kapau na'a ke loto ke fai eni 'i tu'a he houa totonu.

Kapau na'e 'ikai te ke 'i 'api he taimi na'e fai ai 'a e fa'ao, 'oku tonu ke tuku 'a e ngaahi lau'itohi ni ha feitu'u 'oku lava ke 'ilongofua.

Fakafoki tau'atāina 'o e koloa

'E lava ke ke fakafoki ha koloa 'oku 'amanaki ke fa'ao fakalao 'o kapau te ke ma'u ha tohi fakatokanga, pea 'e 'ikai lava ai ke nau hu ki ho nofo'anga - 'oku ui eni ko e **fakafoki tau'atāina pē, pe ko e voluntary surrender**.

'Oku kehe 'a e tu'utu'uni ki heni he 'oku makatu'unga pe ia he taimi na'e fai ai 'a e fakamo'oni 'i he aleapau:

- Kapau na'e fai e fakamo'oni aleapau kimu'a he 'aho 6 'o Sune 2015, 'e fiema'u ke fuofua lotu 'a e kautaha noó ke nau tali 'a hono fakafoki 'o e koloa 'o kapau na'e 'ikai ke fai ha felotoi ki ai 'i he aleapau.
- Kapau na'e fai e fakamo'oni he aleapau he 'osi 'a e 6 Sune 2015, 'e lava ke ke fakafoki 'a e koloa ki he tu'asila 'o e kautaha na'e 'asi atu 'i he tohi fakatokanga.

Ko e hā 'a e me'a 'oku hoko 'i he 'osi 'a e fa'ao fakalao?

Kuo pau ke 'oatu 'e he kautaha nō ha tohi fakatokanga kimu'a pea 'osi ha 'aho 'e 14 hili hono 'ave 'o e koloa 'o fakahā atu ai 'a e me'a ke fai koe'uhi ke toe fakafoki atu. 'Oku ui eni ko e **fakatokanga hili 'a hono 'ave 'o e koloa/post-repossession notice**.

Kuo pau ke kau ki ai 'a e fakamatala hangē ko e:

- 'aho na'e 'ave ai
- lisi 'o e ngaahi koloa na'e 'ave pea mo hono mahu'inga fakapa'anga
- ngaahi me'a ke ke fai kapau 'oku ke fiema'u ke toe fakafoki atu
- me'a 'e hoko kapau 'e 'ikai te ke fai ha me'a – ko hono fakatau atu 'a ho'o koloa pea te ke fakalava kapau 'e to nounou 'a e pa'anga na'e ma'u mei he toenga 'o e mo'ua (hili 'a hono to'o 'o e ngaahi fakamole ki he fa'ao fakalao). Pea kapau 'e 'i ai ha toe mei ai pea 'e 'oatu ia kiate koe.

'Oku ua 'a e founga ke toe fakafoki atu ai 'a ho'o koloa:

- 'E lava ke **toe fakamo'ui/reinstate** ho'o noó 'i hono totongi kotoa 'a e pa'anga na'e totonu ke 'osi totongi ('a ia 'oku 'ikai ko hono totongi kotoa ia 'o e pa'anga na'e noó'i) pea mo ha pa'anga kehe na'e 'eke'i (kau ai 'a e fakamole 'a e kautaha noó 'i hono fai 'o e fa'ao fakalao) koe'uhi ke 'osi kotoa 'o 'ikai ke 'i ai ha pa'anga na'e totonu ke 'osi totongi. Hili pe 'a hono totongi kotoa pea toe fakamo'ui 'a e noó, pea 'e fakafoki atu leva 'a ho'o koloa. Pea toe hoko atu 'a e noó 'o hangē pe na'e 'ikai ke fai ha fa'ao fakalao.
- 'E lava **ke totongi 'osi** 'a e noó 'aki hano totongi katoa 'a e toenga 'o e noó pea fai mo ha ngaahi me'a na'e felotoi ke fakahoko 'i he aleapau (hangē ko hono malu'i (insure) 'a e koloa) pea ke totongi 'i 'a e fakamole 'a e kautaha 'i hono fai 'o e fa'ao fakalao. Ko 'ene 'osi pe 'a hono totongi pea kuo pau leva ke fakafoki atu 'a e koloa na'e 'ave kiate koe pea 'osi ai pe 'a e noó.

Ke fakapapau'i 'oku lava ke fakafoki atu 'a e koloa, 'e fiema'u ke ke totongi 'a e mo'ua pe ko ha'o totongi 'osi ai leva kimu'a telia na'a fakatau atu ia 'o fakatau ki he lao (te nau lava 'o fai eni 'i ha 'osi ha 'aho 'e 15 mei ho'o ma'u 'a e tohi fakatokanga hili 'a e fa'ao fakalao pe ko e post-repossession notice).

Ko hono fakatau atu 'o e koloa

Kapau 'e 'ikai te ke lava 'o fakamo'ui 'a e aleapau pe totongi 'a e noó kimu'a pea 'osi 'a e 'aho 'e 15 mei he fakatokanga atu hili 'a e fa'ao fakalao, 'e lava ke tu'uaki fakatau atu 'a e koloa.

'Oku 'i ai 'a ho'o ngaahi totonu fekau'aki mo e koloa hili 'a hono fa'ao fakalao. 'Oku 'i he kautaha noó ke nau fili 'a e founga ke fakatau atu 'aki 'a e koloa (ke fakatautuki, fakatau taautaha pe ko ha talamahu'inga) ka kuo pau ke nau fakapapau'i 'oku fai 'aki ia he founga fakapisinisi totonu pea ke ma'u foki 'a e mahu'inga totonu 'o e koloa 'i he taimi ko ia.

Kapau 'e 'ikai ke lava 'e he kautaha 'o fakatau atu e koloa kimu'a pea 'osi 'a e 'aho 'e 30 mei hono fa'ao fakalao, 'e lava ke ke fakamalohi'i 'a e kautaha ke nau fakatautuki atu 'a e koloa. 'E toe lava foki ke ke kole ke fakamahu'inga'i 'a e koloa (pea te ke totongi ia) pe ko ha'o 'omai ha taha ke ne fakatau. Kapau te ke 'omai ha taha ke ne fakatau, kuo pau ke fakatau ki ai 'e he kautaha 'o 'oua 'e toe si'i hifo he mahu'inga na'e 'osi fakahā 'i he fakafuofua mahu'inga na'e 'oatu 'i he tohi fakatokanga hili 'a e hono fa'ao fakalao (post-repossession notice). 'E ala lava ange ai ke fakatau atu 'a e koloa 'o kapau te ke ma'u ha taha kehe ke ne fakatau.

Hili 'a hono fakatau kuo pau ke ngāue'aki 'a e silini ko ia ke ta fakafoki 'aki 'a ho'o noó.

Te'eki ai ke 'osi ha 'aho 'e 7 mei hono fakatau atu, kuo pau ke 'oatu 'e he kautaha ha fakamā'opo'opo 'o ho'o noó 'o kau ai 'a e ngaahi me'a ni:

- mahu'inga na'e fai'aki 'a e fakatau
- ko e ngaahi fakamole 'a e kautaha 'i hono fakatau atu 'o e koloa
- ko e toenga 'o e pa'anga ke fai'aki 'a e ta fakafoki 'o e toenga 'o e noo
- ko e toenga 'o e pa'anga ke totongi kapau na'e 'ikai lava ke tāpuni 'aki kotoa 'a e pa'anga na'e ma'u mei hono fakatau atu
- kapau na'e 'osi 'a hono totongi 'o e noó pea 'i ai ha toe, pea ke mahino pe koe ha 'a hono lahi ke totongi atu kia koe (hili hono to'o 'o e ngaahi fakamole ki hono fakatau atu 'o e koloa).

Ka hili ia pea kei toe pe ha pa'anga ke totongi, 'oku 'ikai ngofua ke nau tānaki atu ha totongi tupu ki he toenga ko ia.

'Oku toe fakaikiiki atu e fakahinohino ki he me'a ni 'i he 'emau lau'itohi fakahinohino ko e [Fakahinohino ki he Fa'ao Fakalao/Repossession Guidelines](#).

6. Ko e tō'onga ta'efaka'atu'i 'a e kautaha noó

'Oku malu'i 'e he lao CCCF Act 'a e kakai nō pea mo e kau kualanitoa mei ha tu'utu'uni 'i he aleapau mo e tō'onga 'fakamalohi'i' 'a e kautaha noó. 'Oku faka'uhinga'i 'a e 'fakamalohi'i' 'e he lao CCCF Act ko e 'ulungaanga fakamālohi, fefeka, ta'etotonu 'o fakatupu mafasia, ta'efaka'atu'i pe 'oku ne maumu'i 'a e tō'onga angamaheni 'o e pisinisi. 'A ia ko e tō'onga fakamalohi eni pe ko e tu'utu'uni 'a e aleapau 'oku fu'u ta'efe'unga, fefeka mo ta'efaka'atu'i.

Kapau 'oku ke sio 'oku fu'u fakamalohi mo ta'efaka'atu'i 'a ho'o noó, pe 'oku tō'onga pehē 'a e kautaha kiate koe, 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a te ke ala fai. Ko e taha 'o e ngaahi me'a ko ia ko ho'o 'ave ki he Fakamaau'angá ke nau tokoni.

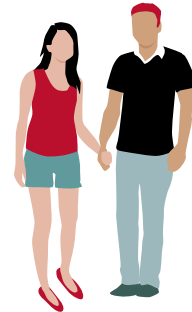
Kapau 'e pehē 'e he Fakamaau'angá 'oku fu'u fakamālohi'i koe 'e he kautaha noó, 'e lava ke nau toe vakai'i 'a e aleapau pea ke tu'utu'uni ki he kautaha ke nau fakafoki atu ha pa'anga, kaniseli ha mo'ua pe ko ha totongi huhu'i pe ke ta'ofi 'a 'enau ngaahi tō'onga ngāue.

'E lava ke ke vakai ki he 'emau lau'itohi fakahinohino ko e [Fakamalohi'i/Oppression](#).

7. Ko e hā e ngaahi me'a te ke ala fai kapau 'oku hoko ha faingata'a'ia 'a ho'o noó?

Kapau 'oku hoko e ngaahi faingata'a'ia 'oku 'oatu 'i he fakahinohino ni, 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a 'e lava ke ke fai. Ko e ngaahi faingata'a'ia ni 'oku ala kau ai 'a e:

- tōmui 'o 'ikai lava ke ta mo totongi 'a e nō he taimi totonu
- hoko ha faingata'a'ia koe'uhi ko ha me'a fakatu'upakē mo ta'e'amanekina.
- 'amanaki ke fa'ao fakalao 'a e koloa 'e he kautaha noó
- tō'onga fakamalohi 'a e kautaha noó pe 'oku ke pehē 'oku fu'u ta'efe'unga 'a e aleapau pea ta'efaka'atu'i foki.

Ngaahi me'a 'e ala fai kapau 'oku hoko ha faingata'a'ia

- Ko e me'a ke fuofua fai ko ha'o fakahā ke 'ilo 'e he kautaha noó pea ke fai ha femahino'aki. Ko e kautaha nō fakapotopoto te nau fakaongo lelei ki ha'o lāunga pea ala lava ke nau tali ke liliu e aleapau pe ke liliu 'enau tō'onga ngāue. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakahinohino ke tōnaki mai ki heni fekau'aki mo e fatongia 'o e kautaha noó pea 'e ma'u atu ia 'i he fakahinohino ko e Responsible Lending Code 'oku 'i he uepisaiti www.consumeraffairs.govt.nz.
- A'utonu 'o kumi fale'i mei he Citizens Advice Bureau (www.cab.org.nz pe telefoni 0800 367 222), Community Law Centres (www.communitylaw.org.nz), Budget Advice Services 0508 283 438 pe ko ha loea.
- 'E lava foki ke vakai'i na'a lava ke ke lāunga ki he fai'anga fakatonutonu (dispute resolution scheme) 'a e kautaha noó. Vakai hifo 'i lalo ki he founa ngāue ta'etotongi ni.
- 'E lava ke ke lāunga ki he potungāue Commerce Commission. 'E 'ikai lava ke mau fakatotolo'i 'a e lāunga kotoa pe te mau ma'u ka 'e lava ke mau fakatotolo'i mo fakahoko 'a e tu'utu'uni 'a e lao 'i he ngaahi lāunga 'oku tonu ke mau ngāue ki ai. 'E lava ke ke lāunga 'o fakafou mai 'i he [emaui.lauifoomu.launga](http://www.emaui.lauifoomu.launga) pe ko ha'o telefoni ta'etotongi mai ki he 0800 943 600.
- 'E lava ke fakahū ha'o kole ki he fai'anga fakatonutonu Disputes Tribunal 'i he feitu'u 'oku ke nofo ai. Ko e Disputes Tribunal ko e founa vave, ma'ama'a mo fakaangangofua ia ke vete'aki ha ngaahi faingata'a'ia faka-komēsiale. 'Oku tataitaha ke fakangofua ha loea ke kau mai ki ai.

Fakatonutonu ha fekihiaki

'Oku fiema'u 'a e kautaha noó ke hoko ko ha memipa 'o ha fai'anga fakatonutonu tu'u tau'atāina (dispute resolution scheme). Ko e fai'anga fakatonutonu ko e founa ia ke fai'aki ha fakatonutonu ta'etotongi 'o ha ngaahi fekihiaki pea mo e kautaha noó.

Kapau 'oku hoko ha faingata'a'ia pea mo e kautaha noó, kuo pau ke ke fuofua fetu'utaki kia kinautolu ke mou femahino'aki. Kapau 'oku 'ikai lava ke vete ai 'a e faingata'a'ia, 'e lava ke ke fakahoko ia ki he 'enau fai'anga fakatonutonu.

'I he fakamatala na'e fuofua 'oatu 'i ho'o fakamo'oni he aleapau, na'e 'oatu ai 'a e fakahinohino ki he ngaahi me'a 'e fai kapau 'e hoko ha fekihiaki pea mo e founa ke ke fetu'utaki ai mo e fai'anga fakatonutonu 'a e kautaha.

'E toe lava ke ke 'ilo 'a e fai'anga fakatonutonu 'a e kautaha noó 'oku ke ngāue'aki 'i he uepisaiti: www.fsp-register.companiesoffice.govt.nz

Kapau na'e fakatau atu 'a ho'o noó ki ha kautaha nō fo'ou, na'e totonu ke 'oatu 'e he kautaha na'a ke fuofua nō mei ai 'a e hingoa 'o e fai'anga fakatonutonu 'a e kautaha nō fo'ou.

ISBN 978-1-869455-06-4

Ko e fakahinohino pe eni pea 'oku 'oatu ai 'a e vakai 'a e Komisoni. 'Oku 'ikai ko ha fakamatala fakaikiiki mo kakato ia ke fakafalala ki ai hao fale'i pe fakahinohino fakalao. Ko hono vakai'i pe 'oku kei tonu fakalao 'a e fakamatala ni, ko e me'a ia 'e tuku atu kiate koe ke ke fai.

'E lava ke ma'u atu 'a e ngaahi fakamatala fakamuimui taha fekau'aki mo e kaveinga ni 'o kapau te ke lesisita ki ai 'i he www.comcom.govt.nz/subscribe

Fakahā mai ke mau 'ilo ki ha maumau'i 'o e ngaahi lao 'oku tuku mai ke mau mapule'i:

Telefoni: 0800 943 600

Tohi ki he: Enquiries Team, PO Box 2351, Wellington 6140

'Imeili: contact@comcom.govt.nz

www.comcom.govt.nz

Problems with your loan – Tongan

